

Jona uit de vis

Lezing van prof. Klaas Spronk

Een samenvatting

Het is mij een genoegen om hier te zijn, want net als u ben ik gefascineerd door Drewermann, en ook geprovoceerd door hem.

Splitsen

Eerst iets over de relatie tussen Drewermann en de Bijbelwetenschap. Ik vertegenwoordig vandaag de officiële Bijbelwetenschap. Als hoogleraar Oude Testament moet ik me voortdurend bewijzen op het forum van de wetenschappers. Bijbelwetenschappers en Drewermann, dat is een haat-liefde verhouding. Haat en liefde vermengd met elkaar. Een soort vechthuwelijk, maar wel een huwelijk. Min of meer tot elkaar veroordeeld. Je zou kunnen zeggen: ze kunnen niet met elkaar, maar ze kunnen ook niet zonder elkaar. Nico ter Linden heeft hier mooi over geschreven: in een huwelijk zie je vaak het fenomeen "splitsen". Laat ik een voorbeeld geven uit mijn eigen rijke huwelijkservaring. Je hebt kinderen en van tijd tot tijd gaan ze op schoolreisje. Daar kun je over inzitten: waar gaan ze naar toe, vallen ze niet in het water in zo'n gevaarlijke dierentuin? Daar kun je over tobben, gaan ze mee of niet? Dan ga je splitsen. Mijn vrouw zegt: vreselijk, dat kan helemaal niet, dat is veel te gevaarlijk. Zij speelt dus de rol van iemand vol zorgen. Ik neem dan de rol van: het is toch allemaal heel leuk, ze steken er veel van op. Dat noem je splitsen. Je hebt een dilemma, een probleem, waarover je een beslissing moet nemen. In een huwelijk gaat dan de ene partner de ene kant benadrukken, zo sterk dat de ander alle ruimte krijgt om de andere kant te benadrukken. En als je niet oppast krijg je daar grote ruzie van. Daar zijn huwelijken op stuk gegaan.

Zo kun je ook de relatie tussen Drewermann en de Bijbelwetenschappers zien. Een belangrijk probleem voor de Bijbelwetenschappers is dat die Bijbel uit een hele andere tijd en een andere wereld komt. We noemen het een heilig boek. Het heeft ons iets te zeggen, we willen er door geïnspireerd worden, we willen ervan leren. Maar het is een boek uit een hele andere tijd. Hoe neem je dat boek zelf serieus als een boek dat nu iets te zeggen heeft. Lange tijd had de kerk het voor het zeggen en paste de Bijbel rechtstreeks toe, alsof het tijdsverschil geen

probleem was. De kerk las in het Oude testament direct voorspellingen over Jezus. De geboden van het Oude Testament werden ons, de ene wel de ander niet op basis van het kerkelijk gezag, voorgehouden. Maar toen kreeg je in de 17^e, 18^e eeuw het inzicht dat we toch wel spreken over een heel oud boek. Met als gevolg de discussies over de historie, hoe is het ontstaan. Is het zo wel gebeurd? In die tijd ontstond de tegenstelling tussen de wetenschappelijke benadering, die resulteerde in de historisch-kritische benadering, en de kerkelijke benadering, of de individuele: de Bijbel is het woord van God, direct tot mij gesproken. In dat spanningsveld bevindt zich ook de relatie tussen Drewermann en de Bijbelwetenschap. Hoe kun je dat oude boek toepassen op onze tijd? Je ziet vaak gebeuren dat er dan "gesplitst" wordt. Drewermann beweert: die historisch-critici zijn alleen maar bezig met hoe het vroeger was. En vanuit de historisch-kritische wereld klinkt: Drewermann is alleen maar aan het psychologiseren. Maar dat is m.i. dus een vertekend beeld. Het boek van Drewermann over Jona staat vol met resultaten van de historisch-kritische benadering. Ik denk dat de verschillen helemaal niet zo groot zijn.

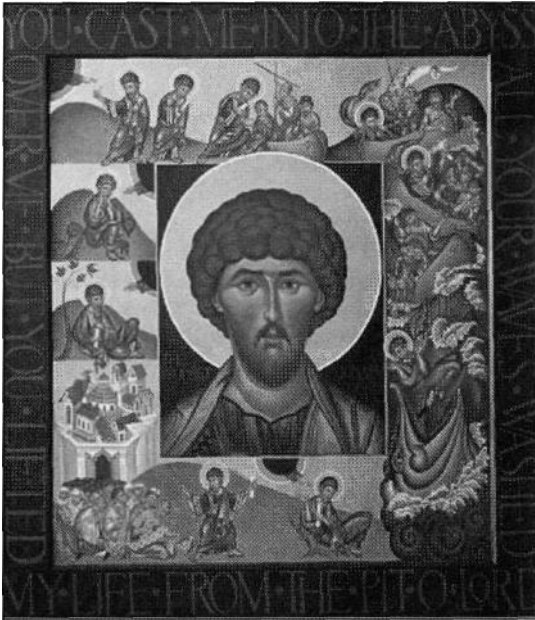
Afstand nemen

Het is zinvol te kijken hoe Drewermann bezig is en waar de raakvlakken liggen met andere benaderingen. In het blad Interpretatie schreef ik eens een artikel met de titel "De drive van Drewermann". Hij heeft een enorme drive, hij wil wat bewijzen met name ook aan de vakexegeten. De helft van het boek bestaat uit voetnoten. Hij leest dus ook heel veel en werkt voorbeeldig wetenschappelijk, in ieder geval wat zijn bronnenstudie betreft. Maar toch ook wel weer eenzijdig. Hij is zo in de weer met zijn vakgenoten dat hij m.i. een blinde vlek heeft voor andere ontwikkelingen. Hij gaat er b.v. van uit dat het boekje Jona een groeigeschiedenis heeft, wat gemeengoed is bij de meeste Duitse exegeten. Dat tweede hoofdstuk, die psalm, zeggen ze, is later toegevoegd en andere stukken staan eigenlijk niet op de goede plek. Tegenwoordig wordt dat toch betwijfeld. Hij lijkt zelfs een beetje ingehaald te zijn door de meer literaire benadering. Iemand als Jan Fokkelman, die vindt dat je de tekst moet nemen zoals die voor je ligt. Dat doet Drewermann in mindere mate.

Wat je in de wetenschap ook meer tegenkomt: de lezers-georiënteerde benadering: je hebt een tekst, die neem je serieus, die bestudeer je, maar je moet ook jezelf serieus nemen. Wie ben jij als lezer? Als lezer heb je grote invloed op de uitleg van de tekst. Het maakt wat uit hoe oud je bent, wat je hebt meegemaakt, waar je vandaan komt. Daar zou Drewermann meer aandacht aan kunnen besteden. Daarnaast kennen we nu de contextuele benadering. Mensen uit andere culturen gaan heel anders om met zo'n tekst.

Ik denk dus dat het probleem - van de oude tekst en de toepassing nu - door velen gedeeld wordt en dat er meer manieren zijn om daarmee om te gaan. Drewermann heeft een hele goede manier om die verbinding te leggen vanuit de inzichten van de psychotherapie. Maar is hij soms niet wat

monomaan? Bij goede wetenschap past ook enige afstand nemen en je afvragen of er niet ook andere benaderingen mogelijk zijn.

Canonieke context

Ik wil een paar dingen noemen, die misschien iets zouden kunnen toevoegen aan de manier waarop Drewermann kijkt naar het boek Jona. Je kunt het boek b.v. in zijn *canonieke* context benaderen. Dat het boek niet voor niets deel uitmaakt van de Twaalf Kleine Profeten. Er is nl. nog een ander boek dat over hetzelfde thema gaat, het boekje Nahum. Minder geliefd bij de gemiddelde kerkganger, waarschijnlijk omdat God daar als wreker wordt gepresenteerd. Het boekje gaat ook over Ninevé. Nahum ("Trooster") keert zich tegen Ninevé en zegt: God zal het kwaad (het zelfde woord dat in Jona gebruikt wordt) niet over zijn kant laten gaan, Hij zal het wreken. Nahum is gebaseerd op dezelfde tekst die Jona gebruikt. Jona citeert in zijn discussie met God Exodus 34,6 en 7 over Mozes die de achterkant van God mag zien. God zegt dan over zichzelf: de Heer, een God die barmhartig is en genadig, lankmoedig, die de zonde vergeeft, maar ook het kwaad niet ongestraft laat. Eén van de belangrijkste teksten uit het Oude Testament. Veel geciteerd, ook in Nahum. Daarbij wordt het tweede deel van de tekst nadrukkelijk naar voren gehaald: Hij laat het kwaad niet ongestraft. Dat is de troost van het boek Nahum: het kwaad van de Assyriërs die als beesten tekeer gingen, blijft niet ongestraft. En hij beschrijft een visioen van hoe Ninevé ten onder gaat. En het boek eindigt met een vraag: over wie is het kwaad van Ninevé niet heengegaan? Het boek Jona kun je heel goed lezen als een reactie op Nahum. Dat lijkt vreemd want in onze volgorde komt Jona vóór Nahum. Maar Nahum stamt van het einde van de 7e eeuw en Jona is van veel later. Jona zou een reactie op Nahum kunnen zijn: misschien is Gods goedheid wel groter dan het grootste kwaad. (Dat vinden we misschien ook wel een moeilijke boodschap, moet het kwaad niet worden bestraft?) Het boek Jona eindigt ook met een vraag: zou ik geen medelijden hebben met al die mensen en dieren? Dus zowel naar vorm als naar inhoud hebben

ze met elkaar te maken. Dat geeft toch een bepaalde kijk op het boek. Daar zou ik Drewermann ook wel over willen horen.

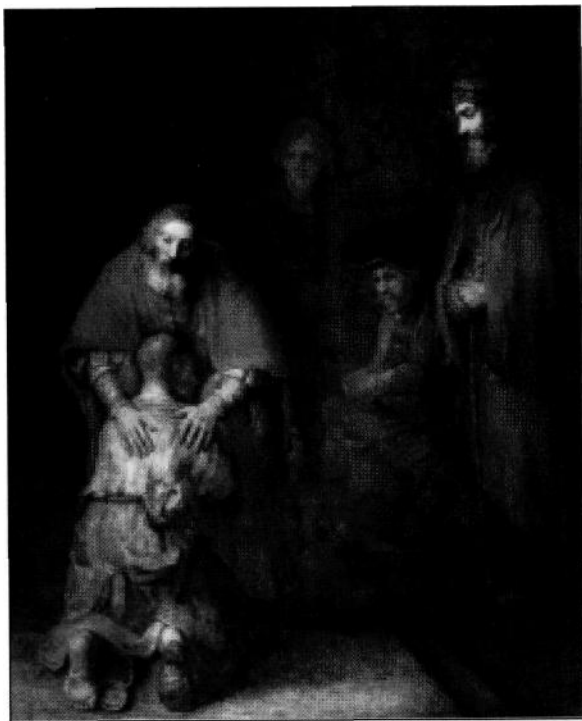

Literaire benadering

Het tweede punt is, dat Drewermann veel doet met de *literaire benadering*. Uitgaan van de tekst zoals die voor je ligt. Kijken naar de structuur. Bert gaf een mooi voorbeeld, hoe Jona almaar dieper afdaalt. En daar in de diepte zingt hij de psalm, waarin hij het ook heeft over afdalen in de diepte. Dat zijn sleutelwoorden. (Een discussiepunt is of je dat in de vertaling moet laten terugkomen.) Drewermann maakt er soms gebruik van, maar soms ook niet. Er is geen woord in Jona dat vaker voorkomt dan "groot". Maar, zegt Drewermann in een voetnoot, dat heeft niet zoveel betekenis. Maar ik denk: waarom dan niet? Het gaat over het grote kwaad, de grote stad en de grote vis. Wel tien keer komt het voor, dat moet dan toch betekenis hebben? Nog een voorbeeld: het woord "sterven". In hoofdstuk 4 komt het een paar keer terug, vers 3, vers 8 en vers 9. Dat Jona liever sterft, zo boos is hij. Vers 3: "Laat mij maar sterven, ik ben liever dood". Dan die affaire met die wonderplant, vers 8: "Hij bad om te mogen sterven, ik ben liever dood dan zo te moeten verder leven", en later (als je het goed vertaalt): "Ik ben boos ten dode toe". Het is dus een sleutelwoord. Zo kan men fantastisch veel uit een tekst halen. De vraag is of Drewermann dat genoeg doet. Zo ook de plek van de psalm. Drewermann zegt; historisch-kritisch zeer verantwoord: dat is natuurlijk een latere toevoeging. Maar tegenwoordig denkt men dat die psalm best wel eens een literaire functie kan hebben. Er zijn parallellen zichtbaar met de andere tekst, zoals b.v. het woord "af dalen". Daarbij wordt er vooruit gegrepen op de redding die er op dat moment nog niet is. Later in hoofdstuk vier wordt er op teruggegrepen. Er kan best sprake zijn van een verteltechniek. Dat is grappig. Drewermann is het soms zo eens met zijn Duitse kompanen, dat ik eraan begin te twijfelen. Vandaar dat ik denk dat de tegenstellingen minder groot zijn dan hij voorstelt. Dat is trouwens ook één van zijn conclusies over Jona: soms moet je gewoon ruzie maken om jezelf te kunnen zijn. Als Jona uiteindelijk uit de vis is, moet hij de harde confrontatie aangaan om zichzelf te zijn. Misschien is Drewermann daar zelf wel een voorbeeld van.

Wirkungsgeschichte

Een derde punt is dat je aandacht besteedt aan de "Wirkungsgeschichte". Wij zitten hier niet onbevongen het verhaal van Jona aan te horen. We kenden het al. Hebben er al veel over gehoord en gelezen, preken over beluisterd. Misschien afbeeldingen van gezien. Dat heeft ook invloed op de uitleg. Andersom: een goede afbeelding roept ook wat op. Kunstenaars zijn vaak goede exegeten. Dat heeft met inspiratie te maken. Eén van de mooiste dingen die je ontdekt met Bijbelverhalen is dat er inspiratie uit te halen is: dit is een sterk verhaal, het roept iets bij me op. Een geïnspireerde kunstenaar kan een goede geïnspireerde uitleg geven van zo'n tekst. Bij voorbeeld "de Verloren Zoon" van Rembrandt.

Das roept heel veel op. Er zijn ook prachtige boeken geschreven over dat schilderij. Daardoor begrijp je het verhaal beter, het gaat veel meer voor je leven. Zo kan die afstand tussen vroeger en nu worden overbrugd.

Nu het moment van het uitspuwen van Jona in het verhaal. Hoe komt Jona uit de vis? Daar wordt weinig over gezegd. De *biblia pauperum*, de Bijbel voor de armen, middeleeuwse geschriften met veel illustraties, leggen allerlei verbanden tussen het leven van Jezus en oudtestamentische teksten. Bij voorbeeld de drie dagen van Jona in de vis en de dagen in het graf van Jezus. Ze laten zien hoe mensen dachten dat Jona eruit zag. Opvallend is in meerdere afbeeldingen dat Jona anders de vis uitkomt dan hij erin is gegaan. Een soort wedergeboorte. Hij kan opnieuw beginnen. Veel is nagedacht over de vis, wat was dat dan? Er is een onbedwingbare behoefte om wonderen te verklaren. Jammer, want dan ben je het wonder juist kwijt.

Ik denk dat een afbeelding als de vis als het chaosmonster het dichtst komt bij de bedoeling van het verhaal. De vis staat voor de dood. Drie dagen in de vis, dat is morsdood zijn. In de mythologie van het oude Midden-Oosten staat de zee, de oceaan, vaak voor de chaos. In het scheppingsverhaal moet die gevaarlijke zee plaats maken voor het droge. Heel vaak zien we Jona afgebeeld in een biddende houding, of met de tekst van de psalm, zingend dus. Soms als een wanhopige. Dat is ook wat Drewermann vooral benadrukt.

Een korte blik op hoe mensen, kunstenaars, Jona hebben gezien laat een grote diversiteit zijn. Veel openheid, veel vragen. Dat mis ik een beetje bij Drewermann. Hij is tamelijk stellig naar mijn mening. Mensen ervaren zo'n verhaal op hun eigen wijze. Elke tekst heeft wel honderd betekenissen. Een recente afbeelding laat een haveloze joodse man zien, die van een schip stapt in de haven van Haifa als een Jona die uit de vis komt. Wie is hij? Een overlevende van de concentratiekampen? Met een paar koffers. Zijn dat zijn ervaringen, zijn herinneringen? En wat nu? Durft hij nog een stap te doen? Een indringende toepassing van het verhaal. Je kunt het ook naar jezelf vertalen: hoe kom je de vis uit? Als je veel narigheid hebt meegemaakt. Durf je dan uit de vis te stappen, of denk je: ach daarbinnen was het ook zo gek nog niet. Durf je opnieuw te beginnen?

Zinvol

Zo roept het verhaal veel op. De wijze waarop Drewermann dit psychologisch benadert lijkt me zeer zinvol. Welke betekenis heeft het, had het en kan het krijgen? Ik zou alleen graag willen dat hij meer in gemeenschappelijkheid zou werken. De beste manier van exegetiseren is samen te lezen. Andere mensen zien andere dingen. Een ander ziet en hoort andere dingen dan jij. Maar Drewermanns methode sluit m.i. wel aan op de moderne manieren van Bijbellezers.

Opgetekend en samengevat door Mar van der Velden

*Gepubliceerd in Nieuwsbrief Studiekring Drewermann
Nederland, Nr. 8, mei 2011, blz. 10-12*